

Gulchehra Mufti-zade

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrasi
katta o'qituvchisi, san'atshunoslik
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: muftizade8282@mail.ru
ORCID: 0009-0009-7074-8640*

DRAMATURGIYADA KONFLIKT VA XARAKTER MASALALARINI O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada dramatik asarlarni o'rganish jarayonida konflikt va xarakter masalalarini interfaol usullar asosida o'qitishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Dramaturgik asarning o'ziga xos xususiyatlari, unda konflikt va xarakterning badiiy-estetik vazifasi tahlil qilinib, mazkur kategoriyalarni o'quvchilarga yetkazishda an'anaviy ta'lim usullari bilan bir qatorda interfaol metodlardan samarali foydalanish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Maqolada interfaol yondashuv orqali o'quvchilarning badiiy matnni mustaqil tahlil qilish, personaj xatti-harakatining motivlarini anglash, konfliktning rivojlanish jarayonini kuzatish, xarakter dinamikasini belgilash va o'z fikrini matniy dalillar asosida asoslash ko'nikmalarini shakllantirish mumkinligi asoslangan.*

***Kalit so'zlar:** dramaturgiya, dramatik asar, konflikt, xarakter, personaj, dramatik harakat, interfaol ta'lim, rol o'yini, debat, keys-stadi, improvizatsiya, adabiy tahlil, muammoli ta'lim.*

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОБЛЕМ КОНФЛИКТА И ХАРАКТЕРА В ДРАМАТУРГИИ

***Аннотация.** В статье освещаются теоретические и практические аспекты преподавания проблем конфликта и характера на основе интерактивных методов в процессе изучения драматических произведений. Анализируются специфические особенности драматургического произведения, художественно-эстетические функции конфликта и характера, а также рассматриваются возможности эффективного*

использования интерактивных методов наряду с традиционными методами обучения при освоении данных категорий учащимися. Обосновывается, что применение интерактивного подхода позволяет формировать у учащихся навыки самостоятельного анализа художественного текста, понимания мотивов поступков персонажей, отслеживания развития конфликта, определения динамики характера, а также аргументации собственной точки зрения на основе текстовых доказательств.

Ключевые слова: драматургия, драматическое произведение, конфликт, характер, персонаж, драматическое действие, интерактивное обучение, ролевая игра, дебаты, кейс-стади, импровизация, литературный анализ, проблемное обучение.

INTERACTIVE TEACHING METHODS FOR EXPLORING CONFLICT AND CHARACTER IN DRAMA

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of teaching conflict and character through interactive methods in the study of dramatic works. It analyzes the distinctive features of dramatic works and the artistic and aesthetic functions of conflict and character, while exploring the potential for effectively employing interactive methods alongside traditional teaching approaches to help students understand these concepts. The article substantiates that an interactive approach can develop students' skills in independently analyzing literary texts, understanding the motivations behind characters' actions, tracing the development of conflict, identifying character dynamics, and supporting their own interpretations with textual evidence.*

Keywords: *dramaturgy, dramatic work, conflict, character, dramatic character, dramatic action, interactive learning, role-play, debate, case study, improvisation, literary analysis, problem-based learning.*

Badiiy adabiyotni o'qitish jarayonida asarning mazmunini o'zlashtirish bilan bir qatorda uning ichki badiiy qonuniyatlarini anglash muhim ahamiyatga ega.

Ayniqsa, dramatik asarlarni o'rganishda bu vazifa yanada murakkab tus oladi. Chunki epik asardan farqli ravishda dramaturgik matnda muallifning bevosita bayoni nisbatan cheklangan bo'lib, voqealar asosan personajlarning harakati, dialogi, monologi, qarama-qarshiligi va sahnaviy munosabatlari orqali namoyon bo'ladi. Shu sababli dramani o'qitishda personaj, xarakter va konflikt tushunchalarini bir-biridan ajratib emas, balki o'zaro bog'liq holda o'rganish talab etiladi.

Dramatik asarning harakatlantiruvchi asosiy kuchlaridan biri konfliktidir. Personajlarning maqsad va intilishlari o'rtasidagi qarama-qarshilik voqealar rivojini belgilaydi, konfliktning kuchayishi esa personajlarni muayyan tanlovlar qilishga majbur etadi. Ana shu tanlov jarayonida ularning xarakteri ochiladi. Demak, dramaturgiyada konflikt va xarakter bir-birini to'ldiruvchi, biri ikkinchisini harakatga keltiruvchi kategoriyalar sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur masalani o'qitishda an'anaviy usullar ma'lum darajada samarali bo'lsa-da, faqat o'qituvchining tushuntirishi va talabaning tayyor xulosani o'zlashtirishi bilan cheklanish dramatik asarning harakatchan tabiatini to'la namoyon eta olmaydi. O'quvchi konfliktni tayyor ta'rif sifatida emas, balki bevosita matndan anglashi, personaj harakatining sabablarini izlashi, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslashi va o'z talqinini dalillar bilan asoslashi kerak. Shu nuqtayi nazardan, interfaol ta'lim texnologiyalari dramaturgiyani o'rganishning samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ham interfaol metodlar o'quvchini ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisidan faol subyektiga aylantirishi, mustaqil fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijodiy yondashuvni rivojlantirishi ta'kidlanadi. Adabiyot ta'limida esa bu imkoniyatlar badiiy matnni turli nuqtayi nazarlardan talqin qilish va uning ichki ma'naviy-estetik mazmunini chuqurroq anglash uchun xizmat qiladi.

Dramatik asarni o'rganishda konflikt tushunchasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Konfliktni oddiy ma'noda qarama-qarshilik sifatida tushunish mumkin

bo'lsa-da, dramaturgiyada u ancha murakkab badiiy vazifani bajaradi. Konflikt personajlarni harakatga keltiradi, voqealar rivojini belgilaydi, dramatik keskinlikni yuzaga keltiradi va eng muhimi, xarakterlarning ichki imkoniyatlarini namoyon etadi.

Konflikt tashqi va ichki ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Personajlar o'rtasidagi ochiq qarama-qarshilik tashqi konfliktni tashkil etsa, insonning o'z ichki qarashlari, xohishlari, burchi va vijdoni o'rtasidagi kurash ichki konflikt sifatida namoyon bo'ladi. Ayrim dramatik asarlarda esa shaxs va jamiyat, inson va muhit, shaxsiy manfaat va ijtimoiy burch o'rtasidagi ziddiyat asosiy dramatik harakatni belgilaydi.

Konfliktni o'qitishda o'qituvchi talabaga tayyor ta'rif berish bilan cheklanmasligi kerak. Uning diqqatini personajlarning maqsadi va harakatlariga qaratish muhim. Chunki har qanday dramatik konflikt zahirida muayyan maqsadlar to'qnashuvi yotadi. "Personaj nimani istayapti?", "Uning maqsadiga nima to'sqinlik qilmoqda?", "U nima uchun aynan shu qarorni qabul qildi?" kabi savollar orqali talabani konfliktni mustaqil ravishda kashf etishga yo'naltirish mumkin.

Shu jarayonda xarakter masalasi ham tabiiy ravishda yuzaga keladi. Personajning xarakteri uning tashqi qiyofasi yoki muallif tomonidan berilgan ta'rifi orqali emas, avvalo, uning harakatlari, qarorlari, munosabatlari va konfliktli vaziyatda tutgan pozitsiyasi orqali ochiladi. Insonning oddiy sharoitdagi xatti-harakatidan ko'ra, murakkab tanlov oldidagi qarori uning xarakteri haqida ko'proq ma'lumot beradi. Shuning uchun dramatik xarakterni o'rganish konflikt dinamikasini kuzatish bilan uzviy bog'liqdir.

Bu jihatdan dramatik asar tahlilini "maqsad – to'siq – harakat – konflikt – tanlov – natija – xarakterning ochilishi" izchilligida tashkil etish mumkin. Bunday yondashuv o'quvchiga personajni statik obraz sifatida emas, balki voqealar davomida o'zgaradigan, qaror qabul qiladigan va konflikt ta'sirida shakllanadigan badiiy shaxs sifatida anglash imkonini beradi.

Dramaturgiyaning tabiati interfaol ta'lim uchun juda qulay imkoniyat yaratadi. Chunki drama o'zi harakat, muloqot va qarama-qarshilikka asoslangan. Shu sababli dars jarayonida talabalarni personajlar o'rtasidagi munosabatlarga faol jalb etish, ularni muayyan vaziyatga kiritish va turli qarorlarni modellashtirish asarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Bunday jarayonni darsning dastlabki bosqichida "Aqliy hujum" usuli bilan boshlash mumkin. O'qituvchi doskaga "konflikt" tushunchasini yozib, talabalardan ushbu so'z ularda qanday tasavvur uyg'otishini so'raydi. Talabalarning javoblari asosida qarama-qarshilik, maqsad, to'siq, tanlov, qaror, ziddiyat, oqibat kabi tushunchalar shakllantiriladi. Keyin ushbu tushunchalar o'rganilayotgan dramatik asar bilan bog'lanadi. Natijada nazariy tushuncha tayyor ma'lumot sifatida emas, balki talabalarning o'z fikrlari asosida shakllantiriladi.

Shundan keyin "Klaster" usulidan foydalanib, asosiy personajning xarakterini tizimlash mumkin. Personaj nomi markazga yozilib, uning atrofiga maqsadi, ehtiyoji, qo'rquvi, qadriyatlari, munosabatlari, qarorlari va konfliktlari joylashtiriladi. Talabalar asar matniga murojaat qilgan holda ushbu elementlarni to'ldirishadi. Shu tariqa xarakter birgina sifat bilan emas, balki o'zaro bog'liq bir nechta omillar orqali ochib beriladi.

Matnni o'rganish jarayonida "Insert" strategiyasidan foydalanish ham samarali. Talaba matnni o'qib, o'ziga ma'lum bo'lgan, yangi, avvalgi qarashlariga zid va tushunarsiz ma'lumotlarni alohida belgilab boradi. Bu usul ayniqsa personaj haqidagi dastlabki tasavvur bilan asar oxiridagi tushuncha o'rtasidagi farqni aniqlashda qo'l keladi. Masalan, talaba dastlab bir personajni salbiy deb qabul qilishi mumkin, ammo voqealar rivoji davomida uning harakat motivlari ochilgani sari avvalgi qarashi o'zgarishi mumkin. Ana shu o'zgarishning o'zi personaj xarakterini anglash jarayonida muhim natija hisoblanadi.

Dramatik matn tahlilining keyingi bosqichida "Rol" o'yinidan foydalanish yanada katta imkoniyat beradi. "Rol" o'yini orqali talaba personajni tashqi tomondan kuzatish bilan cheklanmay, uning nuqtayi nazarini vaqtincha qabul qiladi.

U personajning so'zlarini aytish, harakatlarini bajarish va qarorlarini asoslash jarayonida uning ichki holatini tushunishga harakat qiladi.

Biroq "Rol" o'yinining asosiy maqsadi sahnani chiroyli ijro etish emas. Uning ta'limiy qiymati ijrodan keyingi muhokamada namoyon bo'ladi. Talabalar "Personaj nima uchun bunday harakat qildi?", "Uning qarorini qanday omillar belgiladi?", "Konfliktning qaysi nuqtasida uning xarakteri eng aniq namoyon bo'ldi?" kabi savollarga javob beradilar. Shu tariqa sahnaviy faoliyat adabiy tahlil bilan uzviy bog'lanadi.

"Rol" o'yinini "Issiq kursi" usuli bilan davom ettirish mumkin. Bunda bir talaba muayyan personaj rolini bajaradi, boshqa talabalar esa unga savollar beradilar. Muhimi, savollarga talaba o'z nomidan emas, personaj nuqtayi nazaridan javob beradi. Masalan, undan "Nima uchun bu qarorni qabul qildingiz?", "Sizning harakatingiz boshqa qahramonga qanday ta'sir qilishini o'yladingizmi?", "Agar yana bir bor tanlash imkoniyati berilsa, qaroringizni o'zgartirarmidingiz?" kabi savollar so'ralishi mumkin.

Bu usul personajning ichki dunyosini ochishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi javoblarni matn bilan solishtirishni talab qilishi kerak. Chunki interfaol tahlil erkin fantaziyaga aylanib ketmasligi, balki badiiy matnga asoslanishi zarur.

Dramatik konfliktni chuqurroq anglashda "debat" usuli ham katta ahamiyatga ega. Asardagi bahsli qaror yoki harakat asosida ikki xil pozitsiya shakllantirilib, talabalardan ularni dalillar bilan himoya qilish so'raladi. Masalan, "Personajning qarori shaxsiy manfaatdan kelib chiqqanmi yoki vaziyat taqozosimi?" degan muammo qo'yilishi mumkin. Bir guruh birinchi pozitsiyani, ikkinchi guruh esa ikkinchi pozitsiyani asoslaydi.

Bu jarayonda o'qituvchining vazifasi qaysi tomon "to'g'ri" ekanini e'lon qilish emas, balki har bir pozitsiyaning matniy asoslarini aniqlashdir. Talabalar personajning replikalari, harakatlari va voqealar rivojiga tayanib o'z fikrlarini

himoya qiladilar. Natijada bir personajga nisbatan bir nechta asoslangan talqinlar yuzaga kelishi mumkin.

“Keys-stadi” usuli esa dramatik vaziyatni mustaqil qaror qabul qilish asosida o'rganish imkonini beradi. O'qituvchi asardan muhim konfliktli epizodni tanlaydi va talabalarga muammoli vaziyatni taqdim etadi. Ular personajning qarorini tahlil qilib, mazkur vaziyatda boshqa qaror qabul qilinganda voqealar qanday o'zgarishi mumkinligini muhokama qiladilar. Bunda asosiy e'tibor personajning harakatini oddiy ma'noda oqlash yoki qoralashga emas, balki uning qarorini yuzaga keltirgan sabablarni aniqlashga qaratiladi.

“Keys-stadi” usulini “Agarda...” texnikasi bilan uyg'unlashtirish yanada samarali natija beradi. Talabalarga “Agar personaj boshqa qaror qabul qilganida nima bo'lar edi?”, “Agar ikki qahramon o'rtasida ochiq muloqot yuz berganida konflikt qanday o'zgargan bo'lar edi?”, “Agar personajning asosiy qadriyati o'zgarganida uning xarakteri qanday tus olgan bo'lar edi?” kabi savollar beriladi. Bu savollar talabalarni voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini chuqur anglashga undaydi.

Interfaol o'qitishda sahnaviy improvizatsiya ham muhim o'rin tutadi. Asarda bevosita berilmagan, ammo voqealar mantig'iga zid bo'lmagan yangi sahnani talabalar mustaqil ravishda yaratishlari mumkin. Masalan, asar yakunidan bir necha kun keyin ikki asosiy personaj uchrashib qolsa, ular o'rtasida qanday suhbat bo'lishi mumkinligi tasavvur qilinadi. Talabalar ushbu sahnani yaratib, ijro etadilar va keyin o'z ijodiy yechimlarini asar matni bilan qiyoslaydilar.

Bu usulning ahamiyati shundaki, talaba personaj xarakterini yaxshi anglamagan bo'lsa, uning keyingi harakatlarini ham ishonarli davom ettira olmaydi. Demak, improvizatsiya jarayoni personaj xarakteri haqidagi nazariy bilimni amaliy harakatga aylantiradi.

Personaj xarakterini yanada chuqurroq anglash uchun “Personaj nomidan xat” yozish usulidan ham foydalanish mumkin. Talaba konfliktli voqeadan keyin personaj yaqin insoniga xat yozayotgandek tasavvur qiladi va unda o'z qarorini,

qo'rquvini, pushaymonini yoki umidini ifodalaydi. Bu topshiriq personajning ichki kechinmalarini anglash va ularni badiiy til vositasida ifodalashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, interfaol darsda turli usullarni bir-biridan uzilgan holda qo'llash emas, ularni yagona mantig'iy jarayonga birlashtirish muhim. Masalan, dars avval "aqliy hujum" bilan boshlanib, keyin "klaster" orqali personaj va konflikt munosabati aniqlanishi, matn "insert" strategiyasi asosida o'rganilishi, "keys" orqali konfliktli vaziyat tahlil qilinishi, "rol" o'yini va "issiq kursi" orqali personajning ichki pozitsiyasi ochilishi, "debat" orqali turli talqinlar qiyoslanishi va yakunda "refleksiya" orqali umumlashtirilishi mumkin. Bunday izchillik interfaol metodlarning har birini alohida mashq emas, balki yagona ta'limiy maqsadga xizmat qiluvchi bosqichlarga aylantiradi.

Interfaol ta'limga o'tish o'qituvchi va talabaning darsdagi rolini ham o'zgartiradi. An'anaviy darsda o'qituvchi asosiy axborot manbai bo'lsa, interfaol ta'limda u ko'proq jarayonni tashkil etuvchi, muammoni qo'yuvchi, savol beruvchi va talabalar faoliyatini yo'naltiruvchi vazifasini bajaradi.

Talaba esa tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki matnni tahlil qiluvchi subyektga aylanadi. U personajning harakatlarini kuzatadi, savol qo'yadi, boshqa talabalarning fikrini eshitadi, o'z nuqtayi nazarini himoya qiladi va matndan dalil izlaydi.

Bu jarayonda o'qituvchi savollarning sifatiga alohida e'tibor berishi lozim. "Personaj qanday?" degan umumiy savol o'rniga "Personajning qaysi harakati uning mazkur xususiyatini ko'rsatadi?" degan savol qo'yilsa, talaba o'z fikrini dalillashga majbur bo'ladi. "Konflikt bormi?" degan savol o'rniga "Konflikt qaysi voqeadan boshlanib, qaysi nuqtada keskinlashadi?" degan savol berish esa dramatik harakat dinamikasini anglashga yordam beradi.

Shu ma'noda, interfaol metodlarning samaradorligi ularning soni bilan emas, balki ularni aniq maqsad asosida qo'llash bilan belgilanadi.

Dramaturgiyada konflikt va xarakter masalalarini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish badiiy matnni chuqur o'zlashtirish, personajlarning ichki

dunyosini anglash va dramatik harakat qonuniyatlarini tushunish uchun samarali pedagogik imkoniyat yaratadi. Dramatik asarning asosiy xususiyati harakat va qarama-qarshilikka asoslangani uchun uni o'qitish jarayoni ham faol muloqot, harakat, tanlov va muhokamaga qurilishi maqsadga muvofiq.

Konflikt va xarakterni o'rganishda ularni alohida kategoriyalar sifatida emas, o'zaro bog'liq jarayon sifatida qarash muhim. Konflikt personajni harakatga undaydi, harakat esa uning xarakterini ochadi; xarakterning xususiyatlari o'z navbatida konfliktning rivojiga ta'sir qiladi. Shu bois dramatik asar tahlilida "maqsad – to'siq – harakat – konflikt – tanlov – natija – xarakter" mantiqiy zanjiriga tayanish samarali metodik asos bo'la oladi.

Interfaol metodlarning qimmati ham aynan shundaki, ular talabani tayyor xulosani o'zlashtirishdan matnni mustaqil kashf etishga olib keladi. Shunday qilib, dramaturgiyani interfaol usullar asosida o'qitishning asosiy maqsadi talabaga konflikt va xarakter haqida nazariy ma'lumot berish bilangina cheklanmay, uni konfliktni mustaqil aniqlash, personaj harakatining sabablarini tushunish, turli talqinlarni qiyoslash, o'z fikrini matniy dalillar bilan asoslash va badiiy obrazni ijodiy talqin qilish jarayoniga jalb etishdan iborat. Bu esa adabiy ta'limning mazmunan chuqurlashishi bilan birga, talabalarda tanqidiy, ijodiy va kommunikativ fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Arastu. Poetika. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. – 352 b.*
2. *Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2000. – 79 b.*
3. *Волкентейн В. Драматургия. – Москва: Советский писатель, 1960. – 337 с.*
4. *Stanislavskiy K. Aktyorning o'z ustida ishlashi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 471 b.*
5. *Туляхождаева М. Режиссура узбекского драматического театра (тенденции развития и современные проблемы). – Ташкент: Гафур Гулям, 1995. – С. 84.*